

Wprowadzenie

Odrodzenie się języka czeskiego w XIX wieku należy uznać za niewątpliwy, wielki sukces ówczesnego społeczeństwa czeskiego, które przez prawie dwieście lat w komunikacji urzędowej i publicznej używało języka niemieckiego. Uwagę na ten fenomen zwrócił jeszcze w wieku XIX Jan Gebauer, który opracowując nową gramatykę języka czeskiego (*Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské* z 1890 r.), rozpoczął drugi (po J. Dobrovskim) okres kodyfikacji nowej, XIX-wiecznej czeszczyzny. W ten sposób nie tylko ostatecznie skodyfikowano standardowy wariant języka czeskiego, język literacki, ale także na wiele lat określono wzorzec poprawności językowej. Późniejsze gramatyki bowiem naśladowały ciągle wznawianą i aktualizowaną gramatykę Jana Gebauera w wersji pełnej (*Mluvnice česká...*) albo skróconej (*Krátká mluvnice česká...*). Jednak już wcześniej zaznaczało się odejście od języka literackiego, skodyfikowanego w XIX wieku, zwłaszcza przez J. Dobrovskiego, i zbliżanie się ku żywemu językowi komunikacji codziennej. Zjawisko to wyraźnie było widoczne w beletrystyce i publicystyce, a dotyczyło fleksji, słownictwa i frazeologii, częściowo też składni (szyku wyrazów) oraz stylistycznej budowy tekstu. Należało więc to samo uczynić z gramatyką Jana Gebauera. Tego zadania podjęli się pod koniec XIX i na początku wieku XX Karel Novák, Jan Loriš i Václav Ertl, dokonując jej aktualizacji (*Jana Gebauera Mluvnice česká s naukou o slohu a literatuře*, pro školy měšťanské upravil Karel Novák; *Česká mluvnice pro střední školy, ústavy učitelské a školy příbuzné*, složil Jan Loriš; *Mluvnice česká i Krátká mluvnice česká* upravil Václav Ertl).

Koniec pierwszej wojny światowej przyniósł wielkie zmiany polityczne, stwarzając nowe możliwości rozwoju języka czeskiego, który przestał konkurować z językiem niemieckim. Najwyraźniej uwidoczniło się to w warstwie słownej. Powstała więc pilna potrzeba budowania słowników języka czeskiego, przede wszystkim specjalistycznych, do czego w niedługim czasie przystąpiono. Tymczasem system gramatyczny nie wykazywał większych zmian. Był już dobrze dostosowany do nowych potrzeb. Rozpoczął się jednak proces konfrontacji czeskiego języka literackiego z gwarami, doprowadzając do wycofywania gwar czeskich z użycia i upowszechniania czeskiego nieliterackiego języka potocznego w komunikacji miejskiej. Proces ten został wywołany przez szeroki krąg odbiorców czeskich czasopism, gazet, dzieł literatury pięknej i fachowej. Nie miały wpływu na niego miała zwiększająca się ilość publikatorów społecznych. Zależała więc potrzeba wydawania poradników językowych, które miały poprawić język czasopism (np. *Rukověť správné češtiny*, *Rukověť spisovného jazyka*, *Ukazatel správných tvarů a vazeb českých*). Jednak poradniki te nie dawały całościowego obrazu gramatyki czeskiej. Ponadto kierowano się w nich kryterium historycznej czystości języka (XIX-wiecznego *brusičství*), co zaowocowało nasilaniem się puryzmu językowego.

Ten rozdzźwięk widać także w opracowywanych nowych *Zasadach pisowni czeskiej* (*Pravidla českého pravopisu*, Praha 1924 i 1926). Według B. Havránka zasady pisowni z początku wieku znajdowały się w opozycji do uzusu społecznego i gramatyk języka czeskiego (por. np. formy pierwszej osoby liczby pojedynczej i trzeciej osoby liczby mnogiej czasu teraźniejszego rzeczowników miękkotematowych: końcówki *-í* oraz *-í* występują w *Zasadach...*, a *-u*, *-ou* w gramatyce; podobna sytuacja ma miejsce także w przypadku rzeczowników rodzaju żeńskiego itd.). Autorzy *Zasad...* bowiem kierowali się kryterium historycznym, a autorzy gramatyki uwzględniali ówczesny stan języka. Taka sytuacja jest zrozumiała, ponieważ *Zasad...* nikt

nie aktualizował, były one oparte na gramatyce szkolnej J. Gebauera z 1890 r.

Dopiero członkowie Praskiego Koła Lingwistycznego, przede wszystkim Vilém Mathesius, Bohuslav Havránek i Roman Jacobson zaproponowali, aby badanie współczesnego czeskiego języka literackiego przeprowadzić pod kątem jego funkcjonalności. Zanegowali oni ideę „czystego języka” i opracowali nową teorię polityki językowej i kultury języka. W ten sposób wprowadzili nowe spojrzenie na kultywację języka czeskiego, sprzeczne z dotychczasową czeską tradycją. Rozgorzała dyskusja, która zaowocowała tomem *Spisovná čeština a jazyková kultura* (1932), ukazującym nowe zasady polityki językowej i kodyfikacji języka czeskiego (m.in. V. Mathesius w *O požadavku stability ve spisovném jazyce* proponuje oprzeć się o współczesny mu uzus języka czeskiego; por. też B. Havránek, *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura*). Nie zlikwidowało to jednak nasilającego się puryzmu w języku czeskim.

Rozpoczęta dyskusja nad sposobem deskrypcji, kodyfikacji i kultywacji czeskiego języka literackiego doprowadziła do kolejnej rewizji gramatyk, słownika języka czeskiego (ledwie co wydane) i zasad pisowni czeskiej. W 1941 roku ukazały się zmienione zasady pisowni czeskiej z 1926 roku (wydrukowane później bez zmian w 1946 r.), choć może się wydawać, że wprowadzone w pisowni zmiany niewiele odchodzą od wcześniej obowiązujących zasad (np. zmieniono jedynie *kolyba* na *koliba*, *spropitné* na *zpropitné*, wyrównano pisownię niektórych pojedynczych wyrazów, np. *strávit*, zamiast rozróżnienia *strávit* i *ztrávit*, wprowadzono zmiany w pisowni przysłówków złożonych: pisze się je częściej razem, np. *dokdy*, *kvůli*, *přitom* itd., choć rozdzielono znów *mimo to*, zmieniono pisownię wielkich liter: nie pisze się kropki po skrótach, np. *SSSR*, *ČČH*, *Dr* itd., nie stosuje się przecinka między dwoma spójnikami, np. *viděl, že když...*). Również w zakresie fonetyki zmiany były niewielkie. Mimo tych kosmetycznych zmian przyczyniły się one do rewizji

normy i rozpoczęcia prac nad jej korektą, uwieńczoną w 1957 r. nowymi zasadami pisowni.

Poddano również weryfikacji gramatykę czeską. Bohuslav Havránek razem z Aloisem Jedličką opracowali nową, pełną i skróconą wersję (*Česká mluvnice* oraz *Stručná mluvnice česká*), tym samym wypierając dotychczasową, wielokrotnie zmienioną gramatykę Jana Gebauera. Wersja pełna była z założenia skierowana do studentów szkół wyższych i bohemistów, wersja skrócona zaś – do uczniów szkół średnich i podstawowych. Ważne i celne zmiany w kodyfikacji czeskiego systemu gramatycznego, wprowadzone przez autorów, spowodowały, że obie wersje doczekały się wielu wydań (aż 30) i są do dziś poprawiane zawsze zgodnie z obowiązującą normą czeskiego języka literackiego (tym samym stały się podręcznikami na stałe kodyfikującymi język czeski).

Warto wspomnieć również o tym, że redaktorzy „Našej řeči” stali w opozycji do działań członków Praskiego Koła Lingwistycznego, uważając, że odrodzony język musi być pilnie strzeżony przez instytucje do tego powołane. Propagowano bowiem ideę, że poprawność i czystość języka ojczystego jest w interesie każdego jego użytkownika. Wprawdzie wprowadza to puryzm językowy, ale równocześnie daje wysoki prestiż czeskiemu językowi literackiemu, który w pewnym stopniu staje się miernikiem kulturalnego człowieka.

Po drugiej wojnie światowej nie zaprzestano prac nad uwspółcześnianiem czeskiego języka literackiego, chociaż puryzm językowy początkowo się nasilił i dość mocno hamował te prace. W 1946 roku przemianowano Pracownię Słownika Języka Czeskiego (*Kancelář Slovníku jazyka českého*) na Instytut Języka Czeskiego (*Ústav pro jazyk český*), którego celem było nie tylko – jak dotąd – opracowanie słownika języka czeskiego, ale również badanie gwar czeskich, opracowanie historii języka czeskiego oraz prowadzenie szerokich badań nad współczesnym językiem czeskim, dbając przy tym o jego czystość i popra-

wność. Tym ostatnim zagadnieniem zajmowała się w szczególności poradnia językowa, funkcjonująca do dziś.

Ponadto w latach pięćdziesiątych rozpoczęto dyskusję nad świadomością normy wśród użytkowników języka i z tego wynikającą koniecznością jej ewaluacji. Przeprowadzona w 1954 roku ankieta o świadomości normy literackiej wśród użytkowników języka czeskiego (*Dotazník o spisovné mluvnické normě*) jednoznacznie potwierdziła wcześniejsze obawy pracowników Instytutu Języka Czeskiego Czechosłowackiej Akademii Nauk. Zwracali już na to uwagę – przede wszystkim – B. Havránek i A. Jedlička, którzy podczas opracowywania swojej gramatyki zauważyli, że ówczesne teksty nie zachowywały normy literackiej, że te dwie sfery języka czeskiego (norma literacka i jej aplikacja) w niektórych zakresach jakby rozwijały się równolegle. Nie były to wprawdzie duże odstępstwa, niemniej jednak wymagały nowej kodyfikacji czeskiego języka literackiego. Rozpoczęto więc prace na wielu płaszczyznach. Najbardziej widoczne były w zakresie słownictwa. Powstały przede wszystkim dwa słowniki potwierdzające konieczność wprowadzenia zmian do obowiązującej normy: *Frekvenční slovník spisovné češtiny* (Praha 1961) i *Slovník spisovného jazyka českého* (ukazujący się w latach 1960–1971). Krótsza wersja tego drugiego (*Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*) jednak nie przyjęła się, mimo że obejmowała słownictwo występujące po 1945 r. (słownik miał tylko jedno wydanie o niskim nakładzie). Trzeba tu dodać, że również w pracach z zakresu stylistyki zwracano uwagę na ten problem, nie zawsze zamierzenie kodyfikując nową czeską leksykę stylową (por. np. pracę M. Čechovej *K slohové charakteristice některých jazykových prostředků*, M. Jelínka *Posuny v stylistické charakteristice a jejich kodifikaci* i inne).

W okresie tym najrozleglejsze były jednak prace nad kodyfikacją systemu gramatycznego współczesnego języka czeskiego. Były one prowadzone równolegle na wielu płaszczyznach językowych. Oprócz wspomnianej gramatyki języka czeskiego